

Skogssamiska landskap
Emma Göransson

Det finns hela kulturlandskap i vårt land som nu är glömda, vars berättelser tystnat eller som aktivt tystats ned. Jag tänker mig att landskap faktiskt kan berätta – bara de får låna en röst. Här lånar jag ut min röst åt ett område i södra Lappland/norra Ångermanland; de gamla lappskatteländen öster om Åsele, i det dåvarande Åsele lappmark. Området korsar senare tiders landskapsgränser, men upplevdes förr som sammanhängande. Det var befolkat av min egen släkt, skogssamerna. I det konstnärliga forskningsprojektet *Postnomadiska landskap* undersöker jag människors rörelser och förflyttningar genom historien i detta område genom att själv förflytta mig där idag. Jag letar efter stigar, vandringsleder och boplatser som idag delvis överlagrats av kolonialismens och industrialismens landskap. Texten börjar i en berättelse om landskapet och slutar i en kontextualisering av den berättelsen.

Jag spänner på mig skidorna som så många gånger förut. Snön är idag sådan att ytan är frasig och hård, medan under, ungefär en fingerbredd, så är den mjuk, nästan klibbig. Den är *tsevie*; svag skarsnö. Jag väljer de halvbreda skidorna. De smala används för hård snö och de breda för mjuk snö. Föret idag är mittemellan. *Dan biejjien tsevie*.

Jag faller mellan de olika lagren i tiden. Faller nedåt och faller in i min förmoders spår. Namnet är Britta, dotter till Nils, av Guttorms släkt. Vi har levt på det här landet sedan tiden började. Vi har rört oss mellan sommarland och vintervisten växelvis i hundratals, ja tusentals år.

Renarna som fött oss, burit oss, dragit vår packning. Tack alla renar. En del tama som hundar, andra skygga, omöjliga att tämja hur mycket en än försöker.

Renens visdom. Djup och tidlös minns den landskapet som föregått detta och detta och detta. Jag lyssnade en gång till en särskilt vis och gammal renko. Hon berättade för mig att här en gång funnits stränder. Sandjorden här på hedarna är egentligen havsstränder sade hon och hon anade, såg svagt ur tidens dimma, hur hennes förmödrars kalvar skuttade här när havet gick ända upp mot fjällkanten. Det var ett annat landskap och en annan tid. Människorna var få och de andra rovdjuren fler.

Nu breder myrmarker och sandåsar ut sig där havet en gång slog emot stränderna. Människorna levde då i små grupper och de färdades söderut en gång om året för att måla på hållarna. De målade berättelser om renskogen, om färder över haven, om heliga fjäll och nåjder, om stjärnorna och månen. Då var hållarna öar i ett större hav. Havsstränderna var här. Sanden är nu ut-

märkt jordmån för den vita laven som renarna älskar om vintern. Det är bara det färska starrgräset med örter i som de älskar mer, men det är det numera svårt för dem att få äta, när bönderna mutar in våra gamla marker och kallar dem sina.

Vi är egentligen släkt. Inte alla, men många är ju mina gamla släktingar och vi är i grunden av samma kött och blod. De mutar in en markplätt av vår gamla gemensamma, så byter de kläder och lägger sig till med det fyrkantiga, karga språket och kallar sig svenskar. Det gör mitt hjärta kallt.

Ibland går det bättre och vi kan vara dopvittnen åt varandra när barnen föds och hjälpa varandra när det är ont om mat på vintern. Vi sköter deras renar. Men allt som oftast blir det strider om betesmarken.

Vi vet ju alla att detta är våra gamla marker från urminnes tider och att vi har lagstadgad rätt att låta djuren beta här som vi alltid har gjort. Det är därför jag nu tar strid.

Renarna är på bete i skogen, de har svårt att få fram vitlaven, de krasar och fnyser, stampar när de inte når ner. Det är *tsevie*. Jag hör dem en bit från vistet och jag lider med dem. Att gå hungrig är hemskt även för en ren.

Mannen ligger inne i timmerkåtan, hostar och skakar. *Nuenjetteme*, hans näsa skadades i en närkamp, och nu kallas han allmänt för Näs lösen. Jag måste skaffa hjälp. Han har varit sjuklig länge, flera år egentligen, fast vi inte haft tid att tänka på det. Jag ska ta mig till Åsele för att hämta läkare. Döttrarna är kvar och de klarar sig här hemmavid. Barnen är nu stora och det går bra att lämna. De tar hand om djuren, maten, maken...

Jag minns att jag for in till Rödvattnets by. Det kommer tillbaka till mig nu; det är kanske för att jag håller på att förlora honom. Han avtar i konturerna, blir suddig, nästan genomskinlig.

Det var nu tjugotre år sedan. De stod där och gapade, syningsmännen och svenskarna, som i flera fall är mina egna släktingar iklädda ett nytt språk, när *Nuenjettemes* hustru kom istället för mannen. Det rykte ur skorstenar och råmade bakom gärdesgårdar och jag tänkte att aldrig någonsin jag sätter mig i en sådan stuga som svenskarna bor i jämt. Stuga med ko. Korna är smutsiga, deras träck stinker, till skillnad från renarnas. Jag vet att de gör människor sjuka. Djur ska inte stå inne och inte stå stilla. Kor är inte födda för det här landet.

De säger att vi bor för trångt i kåtor och timmerkojor, men svenskarna bor i stora, smutsiga och kalla lådor, sitter på stolar

och tuggar bröd som magen inte tål, och rutar in marken tätt på varandra. Vi kan väl också bygga hus, men aldrig att vi sätter oss på samma mark året om. Då dör renarna av svält.

För 23 år sedan klev jag in i Rödvattnets by. Fyra, fem hus var det där, eller hushåll, där var och en hade timmerkoja med skorsten, fåhus och bodar som vi, men alltihop var ingärdad av granstavar. Små plättar av jorden hade de grävt upp och vänt på torvorna och små spretiga strån stack upp. Det var korn som skulle bli bröd. Så stor var inte skillnaden mellan vårt gamla sätt att bo och detta som *daro*, svensken hade det. Dessutom var många *daro* egentligen samer som bytt kläder och språk.

Våra rättigheter på beteslandet var fästa på papper år 1842 och byamännen hade tidigare styrkt detta åt oss inför syningsmännen från Umeå. Jag kom nu från renskogen och talade med hög röst:

”Vårt lappfolk har betesrätt för våra renar på den här jorden och min man betalar skatt för den rätten till Västerbottens Län.”

Svenskarna frågade mig:

”Hur kan detta lappfolk ha renbetesrättigheter i fler trakter än de som här uppgetts och hur kan denna rättighet sträcka sig till sådana delar av fjället som blivit avvitrade till Kronoöverloppsmarker?

Jag svarade dem:

”För renbetesrättigheter både sommar och vinter för den vidsträckta och sammanhängande trakten som kallas Stensunds Lappskatteländ erlägger min man skatt. I denna trakt inbegripes inte bara Rödvattnets överloppsmark, utan också Stensele, Stavro, Häggsjöbäck och Lägsta. Dessutom sträcker sig Stensunds Lappskatteländ också i närheten av Solberg, men nämnda lappfolk har under 14 års tid inte använt sig av detta betesland så jag vill inte heller för denna gång göra något anspråk på det.”

Svenskarna, som i vissa fall innanför skjortorna var samer, i hjärtat fortfarande av mitt eget kött och blod, sade:

”Din begäran lämnas utan avseende. Den rätten, som din man åberopar, måste anses av sig själv förfallit. Trakten har nu skiljts från Västerbottens Lappmark och förlagts till detta län och den i Anundsjö skedda avvitrningen och skattläggningen har därmed förfallit.”

Det skulle fortsätta. *Nuenjetteme* stred och vann och stred och förlorade och vann igen. Kor mot renar och myrslätter åt korna om vintern mot renarnas vårfoder. Skogen ville de ha till sågverken. Synemän kom och gick och rapporterade skador på myrslättern och renar skadsköts som hämnd. 1875 frikändes maken till slut från skuld till att ha låtit våra renar skadat slättern för Rödsvattenbönderna.

Han frikändes men kampen tog nästan livet av honom och det var då hostan började. 18 år av förtal gjorde till slut sitt. Jag minns nu den dagen när jag själv tog strid, 40 år gammal och kraftfull, jag lät upp min röst för våra släktleds skull. Jag tog strid men det kostade. Jag kände hur vårt folk försvagades för var dag som gick.

Jag minns det nu 23 år senare. Då föll jag inåt. Allt stannade upp. Tiden, vattnet, alla släktled bakåt. De gamla som gått före, som levt här på våra land i hundratals år, och säkert tusen, jag kände hur de också föll och tystnade. Släktled efter släktled och så stannade allt i det ögonblicket.

Föll på eget grepp. Resonemangen gick i cirkel. Vår lagstadgade rätt till marken hade förfallit eftersom de hittat på att landskapet nu skulle indelas annorlunda. Skattläggningen byggde på att marken hörde till Västerbotten. När gränsen flyttats vid ett skrivbord och marken nu hörde till ett annat län, så upphörde vårt skatteland att existera. Lurade. Bestulna på vårt eget land som våra förmödrar och förfäder vandrat och bebott sedan tidens början.

Lägg av dig *tjoppe*, tag på en skärmmössa, en hatt, en sjalett. Lägg av lappskorna och köp ett par snörkängor, frys om fötterna och bli svensk. Ät bröd, köp ko. Slakta renarna och låt språket dö. Fäst dig vid samma plats året om. Hägna den noga med gärdesgårdar. Trät med grannen om gränsen. Renarna kan inte leva så och inte du heller. Du måste byta folk. Bli svensk, bli *daró*. Bli svensk eller dö. Som same ska du dö. Dö och uppstå igen som svensk. Skjorta, skärmmössa, sjalett. Sälj silverkragen, det är bara prål och skryt, rent av ogudaktig. Stäng munnen om gamla sånger, *vuolie*, drag dem in i kroppen så de aldrig mer slipper ut.

Någon gång kan de pysa över, *vuolie*, när ett litet barn behöver vaggas till sömns, och *kärkem* fortfarande används men nu kallas vaggan. Då kan det hända att det ur min mun kommer en gammal *vuolie* om tidens början, om fjället, om renens visdomsögon, om fjällbäcken som springer och dansar ända ner till

Ångermanälven, ner till havet vi är för unga för att ha sett, men för gamla för att kunna färdas till.

Barnet är för litet för att berätta. Då kan vi fortfarande sjunga de gamla sångerna. Barnet är för litet för att berätta vidare att vi är samer i hjärtat. Barnet tystnar och stillar sig, för hon minns vad tidigare släktled hört och fört vidare. Barnet slutar gråta och ser förundrat på mig. Hon känner igen språket. Det här språket finns i vårt kött och blod, det är kommet ur jorden, skogen och fjällen. Det har alla nyanser av snö vi behöver för att kunna färdas säkert i detta landskap.

Också nu, liksom då, faller jag inåt i mig själv, inåt i landskapet. Det är den dörr inåt som de gamla talar om, en öppning som kan stängas om en är för yvig eller hastig i rörelsen. Jag skidar lugnt, med vetskapen om att jag inte kommer fram fortare om jag flåsar och springer på skidorna. Det straffar sig senare, när kraften tar slut efter bara två mil. Nu ska jag skida i fem, och jag ska hålla ända fram.

Jag faller, och granarna samlas runt mig. De sveper in mig i sina kappor och jag vaggas av deras tunga grenar. Snökappor till tröst och till minne.

Staven är lite ranglig. Den knakar och liksom hoppar till för varje tag. Den har torkat ut och jag är rädd att den ska brista. En skidstav ska egentligen vara av färsk gran, kådrik och spänstig. Den här skulle jag bytt ut för länge sedan, men har glömt varenda gång jag kommit hem från en färd. Det har varit så mycket som pockat på min uppmärksamhet.

Nuenjetteme ligger hemma och dör. Egentligen vet jag det, fast jag låtsas att jag ska hinna fram till läkaren och att han ska gå att rädda. Det är en försoningsgest att jag skidar till Åsele. Jag vet att det är lönlöst, men gör det likväl. Jag står inte ut med tanken att förlora honom.

I hjärtat känner jag att han inte vill vara kvar mer, att han är redo att förena sig med de gamla som gått före. Jag står inte ut med att han ska försvinna från mig. Vårt levnadssätt, våra renar och så vårt gemensamma samiska liv. 400 renar som blev 37. Vårt betesland dör med honom. Jag vet det. De kommer säga att eftersom skattelandet var skrivet på honom så försvinner rätten när han dör och barnen och jag får klara oss bäst vi kan utan mark och renar. Döttrarna är gifta så de överlever och Anna Britta med en svensk. Han kunde inte tåla tanken. Nu bor hon i Nyttjärn med man och barn och det är väl dit jag får flytta.

Det är ett helt folk som dör. Renskogens folk som bott

här längst av alla, långt innan fjällen blev hem för de stora renhjordarnas folk. Jag sjunger en *vuolie* om det, sjunger och gråter, skidar stillsamt mot Åsele medan mitt folk dör.¹

I det konstnärliga forskningsprojektet *Postnomadiska landskap*, finansierat av Vetenskapsrådet, placerat på Arkitektur- och designcentrum, undersöker jag hur olika förhållningssätt till landskap kolliderat, och fortfarande kolliderar, i bakvattnet till den svenska kolonisationen av södra Lappmarken. Projektet binds ihop av en färd i det samtida landskapet där ett antal konstnärliga verk produceras på olika stationer som var viktiga under kolonisationen.

Färden görs med skidor, till fots och bitvis med båt. Skidor utgör en arkeologisk markör för samisk identitet i materiell kultur, och är i projektet en symbol för det nomadiska förhållningssättet till landskap. En kvinnlig karaktär med postnomadiska karaktärsdrag, gör resan från den förhistoriska samiska centralplatsen kring Långön i Hotingsjön, nordost mot byn Rödvattnet på det gamla skattelandet Stensund. Rödvattnet är platsen där den sista skogssamen med familj efter decenniers kamp till slut gav upp sitt levnadssätt. Därmed dog den skogssamiska kulturen i detta landskap.

Genom platsspecifika konstnärliga performativa aktioner, installationer och objekt under färden utforskas spänningen mellan fundamentalt olika förhållningssätt till mark som kolliderar i samma landskap. Färden ger upphov till en serie verk som utgör konstnärliga svar på de platser, landskap och problem karaktären rör sig genom. Både de konstnärliga verken och färden i sig skapar kritiska och platsspecifika berättelser om och genom detta landskap över tid.

Landskapet

Den skogsamiska kulturen raderades ur det faktiska landskapet i norra Ångermanland och södra Lappland, dåvarande Åsele Lappmark, under loppet av drygt 150 år. I denna del av landet fanns den skogsamiska kulturens sydligaste fäste.² Här finns också mina rötter. Mina släktingar har bott och levt här i många hundra år. De har byggt hus, jagat, fiskat och vallat renar och talat ett språk som nu är borta. Den svenska kolonisationen utplånade aktivt deras kultur, deras språk och deras förhållningssätt till mark och landskap och ersatte den med sydsvensk

1 Källor: Westerdahl 1986:190ff, Kristoffer Sjulssons minnen/Pettersson 1979, eget intuitivt skrivande.

2 Westerdahl 1986.

jordbrukskultur.³ De vidsträckta skogarna, myrmarkerna, renbeteslandena, jaktmarkerna och fiskevattnen utan gränsmarkeringar tvingades in i hägnade små rutor som ägdes individuellt. Människorna tvingades att bli bofasta och leva på en och samma plats året runt vilket var oförenligt med det traditionella samiska levnadssättet. Valen var två: att ge upp sin kulturella identitet och sitt försörjningssystem och bli svenska bönder eller att flytta för att aldrig mer återkomma.

De olika tidslagren i landskapet vittnar om en av myndigheterna hårt styrd landskapsarkitektur runt perioden 1700–1880. Myndigheterna formade ett helt nytt kulturlandskap baserat på jordbruk på de karga och fjällnära marker där skogssamer rört sig och levt sedan urminnes tider. Därefter överlagrades också detta efter kort tid av ett industrialiserat landskap under slutet av 1800-talet och tidigt 1900-tal med tågförbindelser, vägar, storskaligt skogsbruk och vattenkraftutbyggnad.

Jag använder här begreppet landskapsarkitektur på ett nytt sätt. Arkitektur är konsten att bygga, och landskapets arkitektur är således konsten, eller vetenskapen om, att formge landskap. Vi brukar tala om landskapsarkitektur främst när det gäller att formge grönytor i nya urbana bostadsområden, om hur och var buskar, rabatter, parker och trädgårdar gestaltas. Jag utvidgar här begreppet till att innefatta medvetet styrd formgivning av natur-/kulturlandskap, i detta fall i ett område som med sydsvenskt perspektiv skulle kunna kallas "vildmark".

Den postkoloniala forskaren Sara Ahmed fokuserar på orientering, riktning för rörelser, i sitt forskande kring platser, rum och rumslighet.⁴ Hur vi orienterar oss rumsligt är kopplat till en mängd sociala konstruktioner, bland annat genus. Hur vi rör oss, vänder och vänder bort oss producerar genus och andra sociala maktstrukturer rent konkret och rumsligt.

Ahmeds banbrytande arbete för in begreppen orientering och riktning i diskussionen om genusbundna processer i postkoloniala perspektiv på arkitektur. Jag använder detta förhållningssätt som en utgångspunkt för mitt konstnärliga forskande arbete kring och genom förflyttningar i landskap.

Det nomadiska

"Det nomadiska" har under senare decennier lyfts fram som en postmodern kritisk teori över vår civilisations destruktivitet och undergång.⁵ Rosi Braidotti har vidareutvecklat dessa tankar och öppnat dem mot

3 Lundmark 2008.

4 Ahmed 2006.

5 Deleuze & Guattari 2004.

den förändringspotential som också finns i det gränslösa, mångfaceterade och ständigt föränderliga.⁶ För mig är ”det nomadiska” främst en civilisationskritik som utmärks av ett rörligt och icke-kapitalistiskt förhållningssätt till mark och landskap. En samtida dekonstruktion av patriarkal kapitalism samt en aktiv dekolonisering av det samiska kulturlandskapet går hand i hand med de traditionella samiska förhållningssätten till landskap.

I min konstnärliga forskning rör jag mig i samtidens landskap, som överlagrar de gamla skogssamiska kulturlandskapen. Jag letar efter materiella spår och minnen, men också efter vad som händer i mig, nu och idag, när jag förflyttar mig på denna mark som bebotts av mina släktingar sedan urminnes tider.

Postkoloniala feministiska perspektiv

Sverige har aldrig officiellt erkänt sin koloniala historia.⁷ De traditionella sydsamiska landskapen, både när det gäller skogs-, fjäll-, jakt- och fiskesamer, koloniserades utan förhandlingar. Den gamla samiska kulturen raderades på bred front i en hårt styrd utrotnings-/assimileringspolitik av kyrka och stat.⁸

De postkoloniala kritiska teorier som uppstått de senaste decennierna i andra delar av världen har tillfört nya perspektiv på mäsklighetens gemensamma historia och historieskrivning.⁹ Dessa kan utan tvekan också användas på vår egen svenska historia.¹⁰

Vi lever i en till synes demokratisk, neutral nationalstat, baserad på grundläggande värderingar om yttrandefrihet och mänskliga rättigheter. Det är därför häpnadsväckande att samerna, Skandinavians urbefolkning, av svenska myndigheter ännu inte har fått vare sig erkännande, ursäkter eller kompensation för att ha blivit berövade sina landskap, sitt försörjningssystem, sin kultur och sitt språk.¹¹

Den postkoloniala feminismen grundas på idén att rasism och kolonialism och de långsiktiga ekonomiska, politiska och kulturella effekterna av kolonisationen är knutna till genusbundna sociala strukturer. Centralt är också en kritik av privilegierade västerländska feministers teorier som tenderar att göra feministiska diskurser universella och osynliggöra icke västerländska kvinnors situation och historia.¹² Den samiska forskaren Rauna Kuokkanen definierar det postkoloniala feministiska perspektivet så här:

6 Braidotti 2011.

7 Allard 2006, Ledman 2012.

8 Lundmark 2008.

9 Said 1978, Bhabha 1994, Narayan 1997, Mohanty 2003.

10 Allard 2006, Lundmark 2008.

11 Jämför Lundmark 2008.

12 Bland annat Narayan 1997, Green 2007, hooks 2009.

”En kritisk analys och dekonstruktion av koloniala diskurser, praktiker och maktrelationer som grundas i övertygelsen att kolonisationen inte bara hör till det förflutna. Patriarkatet är en oskiljaktig del av kolonisationen, och att frilägga koloniala strukturer utan ett antipatriarkalt perspektiv är både ineffektivt och inkorrekt.”¹³ När det gäller samernas situation sedd i postkolonialt feministiskt perspektiv, så har Rauna Kuokkanen bidragit med viktiga forskningsresultat skrivna inifrån den samiska kulturen med blickar utåt på en postkolonial värld.¹⁴ Kuokkanen för in samernas situation i en större feministisk diskussion om minoriteter, kolonialism och assimilationspolitik som är angelägen. Hon ser här både likheter och skillnader med samernas situation.

I internationell jämförelse har inte kritiken mot den assimilerings- och kolonisationspolitik som drabbar samerna fått tillräcklig genomslagskraft, exempelvis i jämförelse med situationen hos ursprungsfolkerna från Maori/Aotearoa och First Nation/Native America/Turtle Island.¹⁵ Kuokkanen hävdar att det krävs en samtida politisk strategi för dekolonisation, som innebär att aktivt motarbeta kolonisationens kulturmord och dess efterdyningar idag. Hon menar att myten om den starka samiska kvinnan utgör ett av flera hinder för detta hos samerna. Myten blockerar en kritisk syn på kulturen och försvårar förändringsarbete på bred front. Bilden av den starka kvinnan hindrar klarsyn på den ojämlikhet som faktiskt finns inom det samiska samhället. Eftersom samer är så utsatta från början, så finns en rädsla för att kritisera den egna kulturen, även när detta är befogat.

Trots en jämförelsevis jämlik social struktur, historiskt sett, med kvinnligt ägande, arvsrätt och även viss politisk makt för kvinnor, så var det traditionella samiska samhället ändå ett patriarkat. Samisk social struktur har dessutom påverkats starkt av kolonisationen och kristnandet med en ökning av patriarkaliska element som följd. Den mycket starka påverkan som kristendomen i allmänhet, och laestadianismen i synnerhet haft på det samiska samhället gör att det dessutom är mycket svårt att frilägga en ursprunglig social status hos samiska kvinnor överhuvudtaget.¹⁶ Förutom att samerna som folk har blivit koloniserade av de omgivande nationalstaterna i Skandinavien, så har samiska kvinnor dessutom blivit förtryckta och utsatta för sexism och mansdominerat våld inom sina egna samhällen.

Postnomadiska landskap är det första konstnärliga forskningsprojekt som tillämpar ett postkolonialt feministiskt förhållningssätt på samernas

13 Kuokkanen 2007:73, min översättning från engelska.

14 Kuokkanen 2007.

15 Se även Allard 2006.

16 Kuokkanen 2007:75f.

historia. Det finns dock ett flertal exempel på konstnärliga projekt och enskilda samiska konstnärer och kulturarbetare som tillämpar postkolonialt och/eller feministiskt perspektiv som är viktiga att lyfta fram.¹⁷ Det postkoloniala feministiska perspektivet grundas på övertygelsen att koloniala patriarkala diskurser har påverkat och fortfarande påverkar människor som bor i traditionellt samiska områden eller har sina rötter där. Denna kvardröjande struktur får konsekvenser för hela Sveriges befolkning och vår gemensamma historieskrivning.

Det är viktigt att inte bara se maktstrukturer och förtryck som något enbart kommande utifrån. Då är risken för ett romantiserande synsätt stor, där samerna är alltigenom goda, ett antipatriarkalt fredsälskande och fullständigt jämställt herdefolk. Ett postkolonialt feministiskt synsätt har kritiska ögon också på den egna kulturen, och är vaksamt på hur patriarkala maktstrukturer både innanför och utanför den egna kulturgruppen påverkar människors liv. När det gäller samerna är min ståndpunkt denna: att patriarkala element funnits och finns också inom den samiska samhällsstrukturen, om än på delvis andra sätt. Kontakt och direkt påverkan från de nordiska samhällena och kyrkan – starkt patriarkala maktstrukturer – har förändrat det samiska samhället sedan urminnes tider. Slutligen har det ”samiska” i sig alltid varit mångfacetterat och föränderligt både över tid och i rum.

De glömda skogssamerna

Den skogssamiska kulturen är grundläggande för all samisk renskötarkultur men är märkligt nog den samiska kultur som studerats minst.¹⁸ Skogssamerna har hamnat i skuggan av de mer exotiska, och därmed romantiserade, fjällsamerna, vars extensiva renskötelse framtvingades av politiska skeenden i de norra delarna av Europa under 1600-talet. Skogssamer var mer eller mindre bofasta, bodde i timrade kåtor, höll mindre flockar av tamrenar och försörjde sig främst på jakt och fiske. I mitt undersökningsområde levde samerna med det traditionella skogssamiska levnadssättet fram till cirka 1850, i enstaka fall/områden ända till slutet av 1800-talet, när de definitivt assimilerades in i en sydsvensk bondekultur. De gav upp sin kultur och sitt språk. I hemlighet kunde en tala samiska och sjunga traditionella sånger, men aldrig mer offentligt.

Samerna är ursprungsbefolkningen i Skandinavien, och erkändes i samband med Europakonventionen som en nationell minoritet av svenska

17 Bland andra Tomas Colbengtsson, Per Enokson, Carola Grahn, Merja Helander, Geir Tore Holm, Anna Linder, Joar Nango, Katarina Pirak Sikku, Anders Sunna, Liselott Wajsted samt det stora konstprojektet *Rethinking Nordic Colonialism*.

18 Westerdahl 1986:173.

myndigheter så sent som 1999. Det samiska språket erkändes som minoritetsspråk år 2000.¹⁹ I mitt undersökningsområde har samerna samexisterat med andra etniska och kulturella befolkningsgrupper ända sedan förhistorisk tid.²⁰ Under det sena 1600-talet införde de svenska myndigheterna det så kallade "Lappmarksplakatet" där uppodling av Lappland uppmuntrades av Kronan genom skattebefrielse under ett antal år, vanligen 15.²¹ De jordbrukande nybyggarna kom söderifrån och följde på den finska invandringen under sent 1600-tal. En stor del av nybyggarna i just mitt undersökningsområde var dock själva samer, vilket jag återkommer till nedan.

Nybyggarna bosatte sig i områden som dittills endast använts av samer som traditionella jaktområden, fiskevatten och betesmarker. Myndigheternas tanke var initialt att kolonisterna skulle bosätta sig på mark som samerna inte använde, men eftersom det nomadiska levnads sättet bygger på rörlighet över stora områden så fungerade inte detta. Juridiska dokument från den tidiga perioden är fyllda med konflikter kring fiskevatten och betesmarker.²² Det var en konflikt inte bara mellan två fundamentalt olika ekonomiska system, utan också mellan olika världsbilder och attityder till mark och landskap. Samerna drevs norrut mot bergen eller assimilerades in i en sydsandinavisk livsstil i de nya byarna. De svenska myndigheterna producerade på detta sätt aktivt en ny livsstil bland människorna som levde och bosatte sig i norra Ångermanland/södra Lappland. De producerade en ny sorts människa, en kristen, jordbrukande, brödätande och skattebetalande bofast.

Tvångskristnandet av samerna, med start under 1600-talet, påverkade den kulturella och sociala identiteten på djupare nivåer. Nära samhörighet med naturen och ekosystemet ersattes av ett inordnande under en patriarkal Gud och en politisk maktapparat i form av kyrkan. Den laestadianska rörelsen, en reformistisk kyrka i norra Sverige från början av 1800-talet, hade delvis en sympatisk inställning till de levnadsvillkor och problem som utmärkte samerna. Laestadismen fick många anhängare bland samerna, ibland med särskilda problem som följd, vilket skildras i Nils Gaups film *Kautokeino-upproret*.

Den komplexa problematiken kring identitet inom och utanför den samiska folkgruppen under kolonisationen och framåt har tagits upp av forskare under senare år.²³ Även om samer till synes frivilligt gav upp sin traditionella livsstil och blev nybyggare under 1700- och 1800-talen, så var priset för att inlemmas i det svenska samhället högt.

19 SOU 2006:14.

20 Zachrisson 2007.

21 Arell 1979.

22 Westerdahl 1986, Lundmark 2008.

23 Åhrén 2010, Frändén 2010, Ledman 2012.

Det krävde att en gav upp sin kulturella identitet och sitt språk. Det kan vi aldrig bortse ifrån, även om kolonisationen av södra Lappmarken också visar på samarbete och fredlig samexistens mellan samiska, svenska och finska nybyggare.

Sverige har en kolonial historia och på en övergripande nivå har myndigheterna erövrat/trängt undan den nomadiska/halvnomadiska ursprungsbefolkningen och verkat aktivt för att inordna dessa människor i ett nationellt förhållningssätt till landskap, där en bofast livsstil, med individuell äganderätt till mark som särskiljs från andra, var det enda livsmönster som accepterades.

Den tidigare forskningen har främst studerat samer utifrån och har inte kunnat se den spänning som uppstod och fortfarande finns inom individer och grupper *mitt emellan* de kulturella och politiska gränserna som upprättats. Den politiska samiska aktivisten och författaren Elsa Laula (1877–1931) gjorde en banbrytande insats i sin kamp för samers rättigheter under tidigt 1900-tal.²⁴ Hon startade den första organisationen för samiska kvinnor någonsin och poängterade kvinnors potential i förändringsarbetet mot social orättvisa. Jag inspireras av Laula och har fokus på problematiken i den svenska assimileringen av den samiska befolkningen i kolonisationens bakvatten, särskilt för kvinnor.

Platsspecifikt skrivande och de som gått före

Jag använder mig av skrivande för att ge röst åt den tystade och glömda historien.²⁵ Det är en aktiv handling i en långtgående strategi för avkolonisering. Skrivandet är en motståndshandling och en politisk strategi. Det handlar om att ta tillbaka det som togs ifrån oss: historien, landskapet och språket.

Det handlar också om att införa alternativa sätt att skriva som passar konstnärlig forskande verksamhet vid sidan av de traditionellt akademiska. Det är viktigt att den konstnärliga forskningen själv får utveckla dokumentationsmetoder och skrivsätt som passar det konstnärliga kunskapsfältet.²⁶ Jag har arbetat med skrivande inom konstnärliga forskningsprocesser i konstnärlig högskoleutbildning och forskning sedan 2002. På senare år har jag blivit alltmer fri i mitt eget förhållningssätt till det skrivna ordet. I denna artikel har jag arbetat med ett intuitivt, i det närmaste transpersonellt skrivande, kopplat till platser och landskap i undersökningsområdet.

Mitt perspektiv på skrivande om landskap är starkt påverkat av femi-

24 Laula 1904.

25 Göransson 2012.

26 Göransson & Ljungberg 2010.

nistisk arkitekturforskning. Jag vill särskilt nämna Jane Rendell, och Jennifer Bloomer.²⁷ De har båda arbetat med det skrivna språket som ett politiskt verktyg för förändring i upplevande och beforskning av arkitektur och landskap. Jane Rendells innovativa arbete i gränslandet mellan konst och arkitektur, där personliga platsspecifika upplevelser i historiska perspektiv är genuint nyskapande.

bell hooks är en stark inspirationskälla.²⁸ Hon har skrivit fram en historia som tystats ned i de amerikanska sydstaterna. Svarta slavarbetarens ättlingar påverkas fortfarande starkt av det förtryck och den exploatering deras förmödrar och förfäder utsattes för, men hon vill också lyfta fram den närbild som jord och natur som arbetet i sig medförde som ett arv att ta tillbaka. bell hooks talar om tillhörighet till jord och landskap som en rättighet, som något som hon själv behöver och som hon saknade när hon i likhet med tusentals slavättlingar flyttade till de norra urbaniserade delarna av USA under 1900-talet. Hon saknade sitt landskap så starkt att hon blev sjuk. Lidandet som nedärvt under generationers ofattbara förtryck, i kombination med en geografisk alienering i städer, framkallade depression hos hooks och säkerligen hos många av hennes systrar och bröder ur samma generation. För hooks blev detta början på hennes författarskap. Hon skrev själv den jordbundna historia som berövats hennes folk och blev frisk.

I *Postnomadiska landskap* använder jag skrivandet som ett sätt att kommunicera den konstnärliga forskningsprocessen och som ett verktyg för att uppleva de faktiska landskap jag undersöker. Skrivandet är dessutom ett konstnärligt uttryck i sig.

Jag skriver landskapet. Jag närmar mig mitt undersökningsområde genom att skriva mina upplevelser av att röra mig där, besöka platser som varit viktiga för mina förmödrar och förfäder, genom att söka bakåt och inåt för att nå fler tidsdimensioner i landskapet än de som syns för blotta ögat.

Jag blandar historiska fakta, egna erfarenheter och intuitivt skrivande på ett oortodoxt vis. Skrivandet skulle kunna kallas skönlitterärt. För mig är det viktigt att illusionen om det historiskt sanna löses upp i konturerna, i varje fall i detta projekt. Det handlar om upplevelser av landskap och dessa kan aldrig vara "korrekta" eller "objektiva". Det är också gränslandet mellan det personliga och det transpersonella, det som övergår det personliga och närmar sig ett kollektivt medvetande, som intresserar mig. Det är nämligen här jag tror att berättelserna om landskapet finns. De bär en kunskap som inte bryr sig om sanningskriterier.

27 Rendell 2006, Bloomer 1992.

28 hooks 2009.

I denna artikel ges ett smakprov på en del av färden som utspelar sig kring Rödvattnets by, på det gamla Stensunds lapps katteland, sydost om Åsele. Det är en scen under kolonisationsprocessens slutskede år 1880 som skrivs fram, strax före den siste skogssamens död; min blodsläkting Nils Persson, allmänt kallad *Nuenjetteme* – Näslösen. Här är det hans hustru Britta Nilsson (1816–cirka 1915) som får berätta.

Vi får lyssna till hennes berättelse av flera skäl. Samerna hade traditionellt haft kvinnlig arvsrätt långt innan svensk lagstiftning såg kvinnor som människor och gav dem arvs- och rösträtt. Kvinnor ägde exempelvis renar i det traditionella samiska samhället. Dessutom krockar de svenska och samiska landskapsuppfattningarna tydligt i Brittas dokumenterade kamp för sitt folk och sitt land. Det är via hennes röst som detta berättas. Slutligen är det också så att den sista skogssamen faktiskt var en kvinna, eftersom Britta överlevde sin man med flera decennier. Hon flyttade efter makens död hem till sin dotter Anna Britta i Nyttjärn som gift sig med en svensk bonde. Den sista skogssamen i landskapet som idag kallas norra Ångermanland och södra Lappland dog således cirka 1915.

Referenser

- Ahmed, Sara 2006. *Queer Phenomenology. Orientation, Objects, Others*. Durham & London: Duke University Press.
- Allard, Christina 2006. *Two sides of the coin: Rights and Duties: the interface between environmental law and Saami law based on a comparison with Aotearoa / New Zealand and Canada*. Luleå: Luleå University of Technology. Diss.
- Bhabha, Homi 1994. *The Location of Culture*, New York & London: Routledge.
- Bloomer, Jennifer 1992. D'Or. In Colomina (red.): *Sexuality and Space* s. 163–184, New York: Princeton Architectural Press
- Braidotti, Rosi 2011. *Nomadic Theory. The Portable Rosi Braidotti*. New York: Columbia University Press.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Felix 2004. *Capitalism and Schizofrenia I & II* (Transl. from French: Capitalism & Schizofrenia I: Anti-Oedipus: Capitalism and Schizofrenia II: Mille plateaux 1980. London och New York: Continuum.
- Frändén, Marit 2010. "Att blotta vem jag är". *Släktnamnsskick och släktnamnsbyten hos samer i Sverige 1920–2009*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk. Namn och Samhälle 23.
- Gaup, Nils 2008. *The Kautokeino Rebellion 2008* (Kautokeino-upproret), film, Norge.
- Green, Joyce 2007. (red.) 2007. *Making Space for Indigenous Feminism*. Nova Scotia: Fernwood Publishing & London: Zed Books.
- Göransson, Emma 2012. Materiella minnen och dolda landskap. *Ikaros* – tidskrift om människan och vetenskapen 2012/1. Åbo Akademi.
- Göransson, Emma & Ljungberg, Roland 2010. Writing from within the Creative Process, i: *Art. Monitor* No. 8 2010, The Art Text. Faculty of Fine Arts at the University of Gothenburg.
- hooks, bell 2009. *Belonging: a culture of place*. New York: Routledge.
- Kuokkanen, Rauna 2007. Myth and Realities of Sami Women. A Post-colonial Feminist Analysis for the Delcolonization and Transformation of Sami Society, i: Green (red.) 2007. *Making Space for Indigenous Feminism* s. 72–92. Nova Scotia: Fernwood Publishing & London: Zed Books.
- Laula, Elsa; *Inför lif eller död? – Sanningsord i de lapska förhållandena*, original: Wilhelmssons boktryckeri AB, Stockholm, 1904; faksimil: Gaaltje, Östersund, 2003

































- Ledman, Anna Lill 2012. *To Represent and to be Represented: Sami Women in Swedish and Sami Press, 1966–2006*. Writings from the Centre for Sami Research No. 15. Umeå: Department of Historical, Philosophical and Religious Studies, Umeå University, Diss.
- Lundmark, Lennart 2008. *Stulet land. Svensk makt på samisk mark*. Stockholm: Ordfront
- Mohanty, Chandra Talpade 2003. *Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Durham & London: Duke University Press.
- Narayan, Uma 1997. Contesting Cultures. Westernization, Respect for Cultures, and Third-World Feminists, i *Dislocating Cultures: Identities, Traditions, and Third World Feminism*, s. 1–39. New York & London: Routledge.
- Pettersson, O.P. 1979. *Kristoffer Sjulssons minnen: Om Vapstenlapparna i början af 1800-talet / upptecknade af O. P. Pettersson*; red. av Louise Bäckman och Rolf Kjellström. Stockholm: Nordiska museet.
- Rendell, Jane 2006. *Art and Architecture: A Place Between*. London & New York: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Rendell, Jane 2010. *Site-Writing: The Architecture of Art Criticism*, London: I.B.Tauris.
- Said, Edward 1978. *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- SOU 2006:14, *Samernas sedvanemarker*, Statens Offentliga utredningar.
- Westerdahl, Christer 1986. *Samer Nolaskogs*. Örnsköldsvik: CEWE-förlaget.
- Zachrisson, Inger (red.) 1997. *Möten i gränsland: Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Monografier SHM 4. Stockholm: Statens Historiska museum.
- Zachrisson, Inger 2007. *Arkeologi inför rätta: sydsamernas äldre historia. Historisk rätt?: Kultur, politik och juridik i norr*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Åhrén, Christina 2008. *Är jag en riktig same?: en etnologisk studie av unga samers identitetsarbete*. Umeå universitet, Humanistisk fakultet, Institutionen för kultur- och medievvetenskaper. Diss.